

В. Б. Бугайчук,
студентка Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(науковий керівник: д. ф. н., професор Н. М. Костусяк)

**ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В МЕЖАХ
ЗАЙМЕННИКОВИХ СЛІВ**

У морфологічній системі сучасної української мови, крім слів, що виявляють чіткі ознаки частиномовної належності, існують додаткові одиниці, для яких характерна похідність, тобто вторинність. Такі утворення традиційно вважають результатом транспозиції, що зазвичай кваліфікують як «вживання однієї форми у функції іншої» [2, с. 20]. Науковці переважно розмежовують два вияви транспозиційних процесів: функціонування слова у сфері іншої частини мови, що називають зовнішньою транспозицією, і використання однієї форми в ролі іншої, номінуючи це явище внутрішньою транспозицією. В. М. Ожоган визначив кілька чинників першого різновиду, серед яких «1) перенесення тієї чи тієї частини мови в нетипову для неї синтаксичну позицію (позиційне переміщення); 2) редукція компонента, якому вихідний трансформ цілком підпорядковувався (або з яким корелює); 3) зміна в морфологічному оформленні граматично пов'язаного з ним компонента; 4) зміна синтаксичної функції» [1, с. 17]. Зазначений перелік кваліфікаційних ознак частково чи повністю виявляє стосунок до одного з різновидів зовнішніх транспозиційних змін – прономіналізації, що передбачає перехід інших частин мови до сфери займенника. У такому разі числівники, прикметники та іменники втрачають закріплені за ними загальнокатегорійні значення відповідно кількості, ознаки та предметності й набувають узагальненої семантики. Звісно, зазначені міжчастиномовні переходи можна виявити тільки в контексті, що продемонструємо на прикладах.

У займенникову сферу спрямований числівник *один*, який за семантичним діапазоном наближений до неозначеного займенника *якийсь* та означального *сам*, пор.: *У результаті ми отримали нових три десятки підписників. А **один** чоловік навіть написав: «Ніколи не думав, що у вас так цікаво. Закінчиться карантин, прийдемо всією родиною»* (День, 08.04.2020) і *У Харкові внаслідок обстрілів російських військ загинули батьки новонароджених двійнят. Тепер діти залишилися зовсім **одні*** (Сьогодні, 02.04.2022). У першому реченні виділене слово реалізує не кількісну семантику, а вказує на невизначеність особи, що увиразнює можливість його заміни на займенник *якийсь*. У другій конструкції прономінатив *одні* виконує роль корелята *самі*. Поєднуючись із заперечною часткою *ні*, числівник *один* здатен функціонувати як контекстуальний відповідник займенників *ніхто* й *жоден*, наприклад: *Я думаю, що потім **ні один** візит не збуджував у мене виру таких думок, як оцей...* (День, 04.06.2020); *Одним словом, працюють депутати, щоб **ні один** клапчик землі не пропав, а був облікований і, згодом, оприбуткований кимось* (День, 04.10.2016); ***Ні один** департамент нам не надав інформації про кількість зареєстрованих та кількість тих, хто*

проживає фактично (День, 13.05.2015). Принагідно зазначимо, що в поданих реченнях вдалішим вважаємо функціонування власне-займенників, а не їхніх відповідників, що виникли внаслідок прономіналізації.

В українській мові транспозиційні зміни реалізують прикметники, зокрема *цілий* як корелят слова *весь* (*увесь*), *різний* як відповідник займенника *всякий* (*усякий*), *певний* як контекстуальний еквівалент лексеми зі спеціалізованим узагальненим значенням *деякий*. Наприклад: *На Луганщині цілий день тривала повітряна тривога* (ТСН, 26.04.2022); *Україні та Грузії треба «певний час», щоб досягти стандартів НАТО* (заг.) (День, 12.01.2022).

До розряду займенників здатні переходити іменники на зразок *чоловік*, *хлопець*, *жінка*, *людина*, *річ* за умови набуття ними узагальненого значення, наприклад: *Олег Микитенко – людина*, глибоко закорінена в буття українського слова (День, 26.10.2020); *Приміром, така рубіжна для історії Східної Європи віха, як відродження польської державності 11 листопада 1918 року – теж річ багатомірна* (День, 15.11.2017); *Але від цього сутність його не змінюється: цей сегмент українських медіа – річ серйозна та вагома* (День, 10.02.2022). Подекуди зазнають прономіналізації прийменниково-відмінкові форми на кшталт *на голову*, *на душу*, *із людини*, що за своїм семантичним потенціалом наближені до сполук *на* (з) *кожного*, наприклад: *За даними щорічного статистичного звіту Ради Європи про становище у в'язницях країн-членів, у Росії 2014 року було найбільше в'язнів на душу населення...* (День, 08.03.2016); *За організацію фотополювання і магнітного запису голосів птахів і тварин – 110 грн за один день з людини* (День, 25.06.2013); *За даними порталу Turizmhaberleri, спочатку передбачалося ввести податок у розмірі 3 євро з людини* (День, 27.12.2018).

Крім схарактеризованих змін, пов'язаних із прономіналізацією, в українській мові трапляються транспозиційні процеси, у яких роль твірних слів виконують займенники, зокрема ті, що корелюють із прикметниками. У такому разі вказані мовні одиниці перебувають не у звичній для них атрибутивній сфері, а в іменниковій, тобто в позиції підмета чи додатка. Унаслідок субстантивзації деривати набувають нових морфологічних ознак, зокрема самостійних категорій роду, числа й відмінка. Стосунок до субстантивзації виявляють деякі означальні займенники, наприклад: *Через посередництво благодійних організацій внески меценатів з будь-якої точки світу швидше та ефективніше досягають своєї мети, а взяти участь у допомозі Україні може кожен* (Газета по-українськи, 04.05.2022); *Усі, крім двох бізнесменів, які були на зустрічі в Кремлі, стали мішенню санкцій, запроваджених США, ЄС і Великою Британією* (Газета по-українськи, 04.05.2022). Спрямування в іменникову сферу характерна й для присвійних займенникових форм, наприклад: *Наши відбили наступ ворога*.

Отже, в українській мові числівники, прикметники та іменники внаслідок набуття узагальненого значення здатні поповнювати сферу займенника. Крім того, співвідносні з прикметниками займенникові форми

виявляють стосунок до субстантивації. Спільність таких транспозиційних переміщень зумовлена впливом функційних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ожоган В. М. Транспозиція незайменникових слів до займенникових. *Науковий вісник Херсонського державного університету : збірник наукових праць*. Херсон : Вид-во ХДУ, 2016. Вип. 25 : Серія «Лінгвістика». С. 16–21.

2. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова. Основні наукові підходи до тлумачення транспозиції в сучасному мовознавстві: монографія. Луцьк : Вид-во «Надстир'я», 2015. 476 с.